

ÎNTREGIRI ȘI ÎNDREPTĂRI LA ISTORIA BANILOR DE CARANSEBEȘ ȘI LUGOJ (SEC. XVI-XVII)

Costin Feneșan*

Cuvinte cheie: *ban, Caransebeș, Lugoj, Toma Turnea (Thorny), Acațiu Barcsay.*
Keywords: *banus, Caransebeș, Lugoj, Tomas Thorny, Achatus Barcsay.*

Cu un deceniu în urmă, instituția atât de interesantă dar, în mod surprinzător, tot pe atât de puțin cunoscută a banilor de Caransebeș și Lugoj s-a bucurat de o cercetare temeinică și amănunțită, cu scopul de a sistematiza, pe de o parte, într-un context bine definit, rosturile ei, de a-i scoate în evidență pe cei care au slujit-o, iar pe de altă parte, cu menirea de a lămuri o seamă de neclarități și inadvertențe¹. Pornind de la puținele cercetări anterioare², cele mai multe dintre ele superficiale și incomplete, parcurgând cu stăruință și judecată cumpănită materialul documentar aflat la dispoziție, autorul ne-a oferit pentru prima oară o imagine bine încheată a băniei Caransebeșului și Lugojului. Cercetările de arhivă pe care le-am efectuat în ultima vreme ne-au îngăduit descoperirea unor documente necunoscute sau știute doar în mod mijlocit (prin rezumate sau referiri fugitive la acestea) cu privire la aspecte de prim-ordin din istoria banilor de Caransebeș și Lugoj³. În cele ce urmează, le publicăm și comentăm având în vedere mai ales numărul mic de documente ajunse până la noi de la și despre banii caransebeșano-lugojeni, după cum vom scoate în evidență unele aspecte până acum nesesizate din trecutul instituției banilor.

Până în prezent, s-a acceptat aproape fără rezerve faptul că banii Caransebeșului și Lugojului au fost numiți de principii Transilvaniei – căroră le revenea acest drept suveran – mai cu seamă din rândurile nobilimii locale, ținându-se seama de cererile/pretențiile acesteia întemeiate pe diploma privilegiată din

29 august 1457⁴. Or, examinarea listei banilor de Caransebeș și Lugoj ne convinge tocmai de contrariu. Banii proveniți din rândurile nobilimii locale (Ioan Glesan, Nicolae Cherepovici, Grigore Bethlen de Ictar, Toma Turnea de Turnu, Gheorghe Palatici de Ilidia, Ștefan Vaida de Caransebeș și Petru Bethlen de Ictar), chiar fiind destul de numeroși, nu au deținut dregătoria – cu două excepții notabile: Grigore Bethlen de Ictar (1560-1566) și Toma Turnea (1577-1587) – decât pentru puțină vreme. Banii cei mai longevivi în funcție au fost tocmai cei originari din comitatele fostei Transilvanii voievodale, chiar dacă din locuri învecinate cu Lugojul și Caransebeșul: Paul Nagy de Deva (1617-1644) și Acațiu Barcsay de Bârcea Mare (1644-1658). Banii numiți în timpul războiului civil din Transilvania și a celei de-a doua ocupații habsburgice, la începutul secolului al XVII-lea, au fost niște aventurieri cu prezență efemeră, deosebit de păgubitoare și complet străini de lumea locului. Criteriul primordial care, credem, că a fost determinant la numirea banilor de Caransebeș și Lugoj a fost loialitatea necondiționată și de lungă durată față de principele Transilvaniei, deopotrivă cu încrederea acestuia în reprezentanții săi militari și civili într-o zonă de maximă importanță pentru însăși existența țării. Nu e mai puțin adevărat, că au existat situații în care demnitarii otomani de la hotar au intervenit direct în schimbarea/numirea banului de Caransebeș și Lugoj, doar că acestea reprezentau excepția de la regulă. Astfel, în aprilie 1595, Ahmed pașa, beilerbeiu Timișoarei, care avea să preia peste puțin timp aceeași dregătorie la Buda, s-a plâns principelui ardelean Sigismund Báthory că Ștefan Békés, noul ban lugojan, îngăduise comiterea mai multor acte de agresiune împotriva teritoriului otoman, lotrii care operau în zonă bucurându-se de întregul său sprijin.

* Arhivele Naționale București.

¹ D. L. Țigău, Banii de Caransebeș și Lugoj, Considerații asupra atribuțiilor și competențelor acestora. *SMIM*, XVI (1998), 225-241; și XVII (1999), 237-251.

² Cea mai temeinică și bine documentată prezentare l-a datorat lui Fr. Pesty, *A szörényi bñnság es Szörény vármegye története*, vol. I, Budapesta, (1877), 293-313; vezi și I. Iványi, *A lugosi és karánsebesi bánok*. TRÉT, s. v., vol. I, (1875), 100-103.

³ Vezi documentele 1-5 publicate la finele studiului.

⁴ Vezi mai nou D. L. Țigău, op. cit., (1998), 228.

Beilerbeiu i-a reproșat principelui ardelean numirea lui Békés, în funcție, deoarece „la Lugoj nu este nevoie de un astfel de om, ci de unul care, prin felul său de a fi, se știe purta pe măsura scopului în care a fost pus” (*az féle ember nem jó Lugoson, hanem oly ember, ki az végben modgiával tudgia magát tartani*). Faptul că Ștefan Békés cutezase să ia din teritoriul otoman mai multe sute de robi și să-i ducă la Lugoj și Caransebeș îl revoltase peste măsură pe beilerbeiu Ahmed, mai alesă că „banii care au fost mai înainte n-au luat nici măcar pe unul dintre ai noștri în robie” (*ezelöt való bánok egiet sem veztetenek el bennék*). Drept urmare, Ahmed pașa i-a cerut în mod cominativ principelui Báthory să-l schimbe pe Békés din funcție și „să numești în bănie un om cu minte” (*hogi ezer embert boczás az bánágra*)⁵. Reacția princiară n-a întârziat: la 27 mai 1595 ca nou ban al Caransebeșului și Lugojului a fost numit Gheorghe Borbély de Sima⁶. Că noul ban avea să se dovedească în scurt timp un adversar cât se poate de implacabil al otomanilor din zona Banatului îi era cunoscut, pe semne, doar celui care îl numise în funcție.

Așa cum am amintit, în cazul numirii unui nou ban al Caransebeșului și Lugojului alegerea principilor ardeleni era influențată într-o măsură mult mai redusă decât s-a crezut până acum de opțiunea nobilimii locale, ci mai cu seamă de apropierea candidatului față de persoana suveranului. Banii caransebeșeni Toma Turnea de Turnu, Paul Keresztessy de Nagymegyér, Paul Nagy de Deva și Acațiu Barcsay de Bârcea Mare au fost cu toții, la începutul carierei lor publice, familiari ai curții princiare, unii dintre aceștia (Paul Nagy și Acațiu Barcsay) ajungând să dețină și funcția de încredere de comandanți ai gărzii princiare, păstrată de altfel și după numirea în dregătoria de ban. Mai mult, unul dintre banii caransebeșano-lugojeni, Petru Bethlen de Ictar, a fost rudenie apropiată cu principele Gabriel Bethlen, fiind numit de acesta în funcție tocmai după urcarea în scaunul

princiar⁷, ca om în care putea avea deplină încredere. La fel de adevărat este și faptul că legăturile matrimoniale ale unor viitori bani sau bani aflați în funcție cu familii nobiliare de frunte ale Transilvaniei princiare vor fi avut, fără îndoială, influență asupra carierei publice și deopotrivă asupra situației lor materiale⁸.

În condițiile în care banii Caransebeșului și Lugojului au fost oameni de încredere ai principilor ardeleni, în mod deosebit Paul Nagy și mai ales Acațiu Barcsay⁹, nu ne surprinde faptul că tocmai ei au fost cei care au recomandat principilor Gheorghe Rákóczy tată și fiu înnobilarea și acordarea blazonului nobiliar pe seama mai multor caransebeșeni și lugojeni ilustrați prin merite militare și civile, oameni pe care îi cunoșteau de altfel în mod nemijlocit. Până în prezent ne sunt cunoscute 12 astfel de cazuri, în două dintre ele recomandarea datorându-i-se banului Paul Nagy, în celelalte zece lui Acațiu Barcsay¹⁰. Mai mult, în unele situații principii ardeleni au transferat chiar atribuții ale lor banilor de Caransebeș și Lugoj.

⁷ Petru Bethlen de Ictar – al cărui tată, Grigore, fusese, la rândul său, ban al Caransebeșului și Lugojului între 1560 și 1566 – era văr primar cu Farkas, tatăl principelui ardelean Gabriel Bethlen de Ictar, cf. M. Lendvai, *Temes vármegye nemes családjai*, vol. I. Budapesta, (1896), 29, tab. III, 31.

⁸ Prin soția sa, Elisabeta Serédy, membră a unei familii de vază din Transilvania, banul Gheorghe Palatici de Ilidia a ajuns să stăpânească, de pildă, moșia Săcueni (Új-Székely) din scaunul Odorhei, cf. Fr. Pesty, *Krassó*, vol. IV, doc. 454, 124. Prin a doua sa soție, Sofia Kendeffy, fostul ban Paul Keresztessy de Nagymegyér – nobil de seamă al principatului Transilvaniei în veacul al XVII-lea. *Sargetia*, vol. 21-24 (1994), 161. Ultimul ban caransebeșano-lugojan, Acațiu Barcsay, a avut, fără îndoială, mult de câștigat atât pe plan material cât și al influenței în urma celor trei căsătorii cu reprezentante de frunte ale unor familii nobiliare de vază din principatul ardelean: Anna Horváth-Petrichevich, Elisabeta Szalánczy și Ágnes Losonczy-Bánffy, cf. M. Lázár, *Erdély főispánjai. Századok*, vol. 23, (1889), 35.

⁹ Semnificativ este faptul că mama banului Acațiu Barcsay a fost Ana Palatici de Ilidia, sora fostului ban Gheorghe Palatici de Ilidia, cf. M. Lázár, *op. cit.*, 34. Cariera publică a lui Acațiu Barcsay a fost fulminantă: familiar al curții princiare căruia i s-au încredințat mai multe misiuni diplomatice” (cf. D. L. Țigău, *op. cit.*, (1998), 231), căpitan al unei unități din garda princiară, ban al Caransebeșului și Lugojului (numit la 20 decembrie 1644), comite supreme al Hunedoarei (numit la 10 ianuarie 1648, după moartea lui Ștefan Bethlen), jude-asesor al Tablei princiare (1649-1650), consilier princiar și președinte al Tablei princiare de judecată (1653), locțiitor al principelui Gheorghe Rákóczy al II-lea pe timpul cât acesta s-a aflat în campanie în Polonia (1657-1658), principe al Transilvaniei (13/14 septembrie 1658-6 ianuarie 1661).

¹⁰ C. Feneșan, *Diplome de înnobilare și blazon din Banat. Secolele XVI-XVII*, Timișoara, (2007), 26-27.

⁵ Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, vol. IV, Budapesta, (1883), doc. 482, 179-181.

⁶ S. Szilágyi, Gyulaffi Lestár történeti maradványai. *Történelmi Tár*, (1893):”Eodem die (27 mai 1595 – C. F.) Georgius quoque Barbely banus Karansebesiensium constituitur”. D. L. Țigău, *op. cit.*, (1998), 240, preluând cronica lui Wolfgang (Farkas) Bethlen, îl menționează, la rândul său, pe Gheorghe Borbély în dregătoria de ban începând cu 27 mai 1595.

Astfel prin articolul VIII al hotărârilor Dietei de la Alba Iulia (1646), banul caransebeșano-lugojan a fost împuternicit să elibereze salv-conducturi celor aflați sub autoritatea sa¹¹.

În ceea ce privește implicarea banilor de Caransebeș și Lugoj în acțiunile politico-diplomatice ale Principatului ardelean¹², socotim că trebuie menționată și participarea noului ban Paul Keresztessy de Nagymegyér la ratificarea tratatului de alianță încheiat la Košice (la 15 august 1610) între împăratul Mathias al II-lea și principele Gabriel Báthory de către Dieta de la Cluj (6 septembrie 1610)¹³. Dacă implicarea banilor în activitatea diplomatică a fost mai mereu benefică, acțiunea lor în calitate de capi ai administrației în districtele Caransebeș și Lugoj (cunoscute în epocă și drept comitat al Severinului) a determinat uneori producerea unor situații tensionate, care au dus până la urmă la schimbarea lor din funcție. Astfel, în mai 1577, principele Cristofor Báthory i-a trimis la Caransebeș și Lugoj pe consilierii săi Martin Berzeviczy și Francisc Kendi, pentru a cerceta abuzurile reclamate împotriva banului Ștefan Tompa și comise „în mod nedemn” (*indigne*). În aprilie 1577, Dietei ardeleni întrunite la Turda i se plânseseră mai mult de 500 de țărani din părțile Caransebeșului și Lugojului, amenințând că vor fugi în teritoriul otoman „dacă nu vor fi scăpați de cruzimea aceluși om” (*si ab ilius hominis saevitia non fuerint vindicati*), deoarece din această cauză în jur de 600 de oameni se refugiaseră deja la turci, anume de când Tompa ajunsese ban (februarie 1573). În raportul său către Ștefan Bathory, fostul principe ardelean rămas legat de rosturile țării sale de baștină și după alegerea ca rege al Poloniei (1575), consilierul Berzeviczy îl informa că, „după câte văd, banul este vinovat că și-a atras dușmănia tuturor, deoarece comite lucruri grave, spre cea mai mare pagubă a aceluși district” (*banus, quantum video, omnium invidiae est obnoxius, quod magnam rem cum maximo detrimento*

illius districtus fecit)¹⁴. De altfel cercetările făcute la Caransebeș și Lugoj de către Berzeviczy și Kendi aveau să confirme pe deplin comportamentul brutal și abuziv al banului Tompa¹⁵, ducând în scurtă vreme la schimbarea sa din funcție. La 13 septembrie 1577 principele Cristofor Bathory l-a numit în dregătoria de ban al Caransebeșului și Lugojului pe un localnic, Toma Turnea (Thorny) de Turnu¹⁶, de altfel un om de încredere al curții princiere. În calitate de familiar al acesteia, Turnea adusese mai multe servicii credincioase, care i-au fost răsplătite de principele Ștefan Bathory prin donarea, la 23 aprilie 1575 (din Brașov) a unor părți de moșie la Galda de Jos (cu moara, casa și curtea nobiliară de acolo), Galtiu (inclusiv curtea nobiliară de acolo), Fahyd (lângă Galda de Jos) și Zentmyklos (lângă Teiuș), toate aflate în comitatul Alba¹⁷.

¹⁴ E. Veress. *Báthory István, erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése*, vol. II, Cluj, (1944), doc. 514, 75-76. Tot în primăvara anului 1577, beilerbeul Timișoarei îi cerea principelui Cristofor Báthory restituirea unor vite luate abuziv de banul Tompa de la niște raiale de pe teritoriul otoman, cf. Fr. Pesty, Szörény, vol. I, 300.

¹⁵ Vezi *Az Erdélyi fejedelmek királyi könyvek I (1569-1602)/Báthory Zsigmond királyi könyvek 1582-1602*, ed. T. Fejér, E. Rácz, A. Szász, Cluj, (2005), 61-64. Nu este exclus ca banul Tompa să fi supralicitat ajutorul militar dat principelui Ștefan, Báthory în lupta împotriva rebelului Gaspar Békés (1575), precum și împrumutarea a 1800 florini ungurești, în schimbul cărora principele i-a zălogit cetatea Jdioara cu pertinențele acesteia, dar și moșiile Coruș și Popești (ambele în comitatul Cluj); în legătură cu acest aspect, vezi L. Boldea, *Asupra avaturilor unei cetăți medievale: Jdioara anilor 1548-1658. AnB (S. N.)*, arheologie-istorie, XIV, 2, (2006), 51.

¹⁶ Textul actului de numire este publicat în anexa I. Documentul a fost semnalat în *Îndrumător în Arhivele Statului. Județul Hunedoara*, ed. I. Frățilă, București, (1972), 219.

¹⁷ Arhivele Naționale Deva (Hunedoara), Colecția de documente, Documente până la 1700, doc. 80/1575 (o copie contemporană fragmentară se păstrează tot acolo, cf. doc. 72/1575). La 22 februarie 1579 (din Alba Iulia), principele Cristofor Báthory i-a eliberat lui *Thome Thorny, bani nostri districtuum Lugas et Karansebes* un nou document de danie pentru cele patru părți de moșie din comitatul Alba, deoarece beneficiarul „afirmă că îi lipsesc și că, în aceste vremuri tulburi, ar fi pierdut scrisorile de dare de seamă (cu privire la darea înstăpânire – C. F.) cu privire la acele părți de moșie și curți” (*litteras super earundem portionum curiarumque relatorias his disturbiorum temporibus amisisse et perdidisse asserit*), vezi Arh. Naț. Deva (Hunedoara), *Colecția de documente. Documente până la 1700, doc. 116/1579*. În aceeași zi (22 februarie 1579), Cancellaria Maior a principelui i-a întocmit banului Toma Turnea documentul de dare în stăpânire asupra celor patru părți de moșie, cf. Arh. Naț. Deva (Hunedoara), *Colecția de documente. Documente până la 1700, doc. 116 a/1575*.

¹¹ S. Szilágyi, *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, vol. X, Budapesta, (1884), doc. LXIV, 440: „Hogy Nagyságod fejedelmi kegyelmességéből a Szöriny vármegyébéli atyánkífiái intercessiójokra főbán urannak authoritást ad limitative az salvus conductus adásra Nagyságodnak megszóláljuk”.

¹² Vezi în acest sens trecerea în revistă a acestora la D. L. Țigău, *op cit.* (1998), 230-234.

¹³ Noul ban semnează documentul din 6 septembrie 1610 ca *Paulus Keresztessi, banus civitatis ac districtus Karansebesiensis*, cf. J. Kemény, I. Kovács, *Erdélyország történeti tára*, vol. III, Cluj, (1845), doc. 17, 185.

Tot ca familiar al curții princiare, Toma Turnea își văzuse răsplătită credința și prin altă donație. La 22 februarie 1576 (din Alba Iulia), Ștefan Báthory i-a dăruit moșia Cămărașul și o parte din moșia Sâmboleni, ambele aflate în comitatul Cluj, care îi fuseseră confiscate lui Mihail Telegdi, condamnat pentru participarea la rebeliunea condusă de Gaspar Békés și încheiată prin înfrângerea în bătălia de la Sânpaul (10 iulie 1575)¹⁸, la care Turnea va fi participat, cu mare probabilitate, în rândurile oștii princiare. În 1575, încă înainte de victoria de la Sânpaul, principele îi acordase familiarului curții sale, Toma Turnea, dreptul de a strânge în acel an dijmele de pe moșia Agârbiciu (comitatul Cluj), cu excepția celor din miei și albine¹⁹.

Banul Turnea n-a fost însă singurul dregător suprem caransebeșano-lugojan care s-a bucurat de favoarea principilor²⁰. Astfel, Sigismund Bathory l-a răsplătit pe banul Albert Lonay (1589-1590) prin două danii succesive, încă în anul instalării sale: la 4 mai 1589 cu târgul Reteag din comitatul Solnocul interior²¹ și la 5 mai 1589 cu moșia Gheorgheni (azi cartierul omonim al municipiului Cluj-Napoca) aparținând de cetatea Gherla²². Banul Ștefan Vaida (1607) a primit, la rândul său, de la principele Sigismund Rákóczy o casă de piatră în orașul Lipova, confiscată de la Paul Marokházi, care fugise la turci²³. Cel mai longeviv în funcție dintre bani, Paul Nagy de Deva (1617-1644), care a deținut la fel de multă vreme (1627-1643) și comanda gărzii personale de pedestrași a mai multor principii ardeleni, a beneficiat din plin de munificența acestora. Astfel, la 1 mai 1632, Gheorghe Rákóczy I i-a zălogit moșia Musca din comitatul Alba până la rambursarea de către fiscul princiar a împrumutului de 2000 florini ungurești²⁴. La 21

martie 1634 principele Gheorghe Rákóczy I i-a dăruit banului Paul Nagy moșiile Hoghiz (împreună cu curtea nobiliară de acolo) și Dopca, ambele în comitatul Alba, în apropiere de Rupea, revenite fîscului în urma morții fără urmași a lui Gheorghe Sükösd de Tirimioara. De menționat este faptul că cele două moșii ar fi revenit din nou fîscului abia după ce i-ar fi plătit banului Nagy suma de 3000 florini ungurești²⁵. La Deva, orașul său de baștină, banul Nagy ajunsese să stăpânească în anul 1643, prin cumpărare sau prin donație, nu mai puțin de 6 case²⁶.

În cele ce urmează, vom examina comparativ trei acte de numire a unor bani ai Caransebeșului și Lugojului din perioade diferite. Cel dintâi îl privește pe Toma Turnea, fiind emis la Alba Iulia, la 13 septembrie 1577²⁷. Vom remarca faptul că, pe lângă enumerarea calităților personale ale beneficiarului și evidențierea meritelor sale „în toate treburile și dregătoriile încredințate până acum”, principele și-a rezervat dreptul de a-l menține în funcție „atâta timp cât ne va fi pe plac”. Îndatoririle care îi reveneau noului ban priveau în mod deosebit strângerea și administrarea corectă a veniturilor princiare din districtele Caransebeș și Lugoj, „precum și oricari alte obligații de plată pe care le vom orândui în orice chip”. Că aceasta era una din îndatoririle de mare importanță ale banului o dovedește din plin documentul din 3 ianuarie 1584, prin care principele Sigismund Báthory recunoștea găsirea în bună rânduială a bilanțului financiar înaintat de banul Turnea pentru cetățile Caransebeș, Lugoj și Jdioara pe perioada 1 septembrie 1579- 31 august 1583²⁸. Faptul că banul Turnea și-a îndeplinit cu bună credință obligațiile care îi reveneau este confirmat de menținerea sa în funcție de către principele Sigismund Báthory. Moartea l-a surprins pe Toma Turnea la Lugoj, la vremea Crăciunului anului 1587, pe când exercita dregătoria de ban²⁹.

În ceea ce privește actul de numire a lui Simon Horváth („Croatul”), un aventurier dalmatin cunoscut și sub numele de Simon Lodi

¹⁸ Arh. Naț. Deva (Hunedoara), *Colecția de documente. Documente până la 1700, doc. 87/1576*. Plecat între timp în Polonia pentru a-și prelua atribuțiile regale, Ștefan Báthory a lăsat pe seama fratelui său Cristofor, care îi urmasa la conducerea principatului, efectuarea procedurii de dare și punerea în stăpânire, vezi Arh. Naț. Deva (Hunedoara), *Colecția de documente. Documente până la 1700, doc. 100/1577* (documentul princiar care ordonă darea și punerea în stăpânire).

¹⁹ Vezi atestatul din 8 mai (dat la Turda) a arendașului dijmelor, Ladislau Sombori, la Arh. Naț. Deva (Hunedoara), *Colecția de documente. Documente până la 1700, doc. 81/1575*.

²⁰ Vezi D. L. Țigău, *op. cit.*, (1998), 229.

²¹ Arhiva Națională Maghiară (Magyar Országos Levéltár) Budapesta, F. 1: *Erdélyi fejedelmi kancellária, II. Liber Regius Sigismundi Báthory*, 471-472; vezi și D. L. Țigău, *op. cit.*, (1998), 229, nota 24.

²² Arhiva Națională Maghiară Budapesta, F. 1:II. *Liber Regius Sigismundi Báthory*, 373-374;

²³ Vezi Anexa 4.

²⁴ Arhiva Națională Maghiară (Magyar Országos Levéltár) Budapesta, (1960): *Bethlen család levéltára*, 67. tel (Dévai Nagy Pál), nr. 2; tot aici sub nr. 3, porunca de dare în stăpânire a moșiei Musca.

²⁵ *Ibidem*, nr. 6; tot aici, sub nr. 7 și 8, rapoartele de dare și punere în stăpânire.

²⁶ *Ibidem*, nr. 12.

²⁷ Vezi anexa 1.

²⁸ Vezi anexa 2. Documentul i-a fost cunoscut și lui Fr. Pesty, *Szörényi*, vol. I, 301.

²⁹ S. Barabás, *A székely krónika (Annales ex quodam manuscripto ex Sicilia). Történelmi Tár*, (1880), 646: “1587. Tornai Tamás meghala Karácson tájban, ki akkor Lugosban vala” (1587. La vremea Crăciunului a murit Toma Turnea, pe când se afla la Lugoj). În acest context, se cuvine emendată ultima mențiune a lui Turnea ca ban (6 februarie 1585) și admisă posibilitatea ca Gheorghe Palatici de Ilidia să-și fi început mandatul de ban mai târziu de 24 iunie 1586 sau, în cel mai bun caz atunci, dar în calitate de ban-substitut (viceban).

de Trogir, documentul emis la 7 noiembrie 1603³⁰ se cuvine examinat în contextul de atunci al Transilvaniei princiare, o țară mistuită de războiul civil și adusă în marginea prăpastiei de ocupația militară habsburgică. Lipsit de orice simpatie și sprijin din partea nobilimii caransebeșano-lugojene, mai ales după implicarea sa în executarea în tabăra de la Găvojdia (aprilie 1603) a banului Petru Huszár de Brenhida, comandantul militar și guvernatorul imperial al Transilvaniei, generalul Gheorghe Basta, a trebuit să recurgă la o soluție extremă pentru a găsi o persoană potrivită pentru funcția de ban. S-a oprit, din nefericire, asupra lui Simon Lodi, un condottier dalmatin de origine modestă, dar mândat de o ambiție și dorință de parvenire cu atât mai mare. De altfel, în actul de numire semnat de generalul Basta în tabăra de la Voivozi, la 7 noiembrie 1603, lui Simon Lodi, pe atunci căpitan al unei cete de haiduci sârbi aflați în slujba Habsburgilor, nu i-a fost încredințată dregătoria propriu-zisă de ban, ci doar „căpitania supremă a Caransebeșului și Lugojului”. Documentul de numire nu menționa nici o îndatorire a noului „ban”, ci doar le cerea în mod cominatoriu caransebeșenilor și lugojenilor să i se supună și să-i dea ascultare și orice venit care i s-ar fi cuvenit. Având astfel mână liberă, Lodi a instaurat în banatul Caransebeșului și Lugojului un adevărat regim de teroare, marcat prin crime, silnicii și abuzuri, „banul” dovedindu-se a fi pe drept cuvânt „mai mult un călău decât un conducător” (*carnifex potius quam praefectus*)³¹.

În fine, actul de numire cel mai interesat al unui ban de Caransebeș și Lugoj este cel dat în cetatea Onod, la 20 decembrie 1644, de Gheorghe Rákóczy I pentru Acațiu Barcsay³². Preambulul documentului – ca la multe din actele solemne emise de Gheorghe Rákóczy I – reprezintă o expunere cât se poate de limpede a politicii principelui de a-i promova pe cei care binemeritaseră în slujba statului la cele mai înalte dregătorii, chiar dacă originea lor socială era mai modestă. Pătruns de această convingere, principele Rákóczy a evidențiat apoi atât calitățile morale ale lui Barcsay, dovedite încă pe vremea tinereții, ca familiar al curții princiare, cât mai ales în cursul misiunilor sale diplomatice, „când au trebuit să fie trimise

daruri la principii din provinciile învecinate, dar mai cu seamă la conducătorii și dregătorii de frunte ai neamului otomanilor³³ și mai ales în expediția noastră militară de acum (este vorba de intervenția Transilvaniei în Războiul de 30 de ani, pe teatrul de operațiuni din Boemia și Moravia – C.F.), pe care am fost siliți să o pornim în acest an pentru a răzbuna și restabili liniștea neamului nostru preaiubit și a acestei patrii”. Cu acest prilej, principele laudă în mod cu totul deosebit meritele militare ale lui Barcsay care, fiind căpitan al unui corp de oaste, învinsese trupele habsburgice la cetatea Jesenice. Aceasta a fost, credem, argumentul determinant pentru hotărârea luată de Rákóczy la numirea lui Barcsay ca ban. Spre deosebire de Cristofor Báthory, care i-a conferit lui Toma Turnea bănia Caransebeșului și Lugojului „atât timp cât ne va fi pe plac”, Rákóczy în schimb i-a acordat dregătoria lui Barcsay „pe timp cât va trăi”. Tot spre deosebire de actul de numire ca ban a lui Toma Turnea, cel acordat lui Barcsay specifică beneficiile de care urma să se bucure în noua funcție: „*oricari venituri și vămi de moară obișnuite ale acestora, care privesc și trebuie să țină de drept și din vechime de acea dregătorie*”. Și tot spre deosebire de actul de numire a banului Turnea, în cel al lui Barcsay era prevăzută în mod expres obligația de a-i presta principelui un jurământ de credință în noua sa calitate. Mai mult, documentul de numire a lui Barcsay stipula obligația acestuia de a duce la îndeplinire poruncile princiare, de a asigura strângerea dărilor cuvenite fîscului princiar – îndatorire prevăzută de altfel și în actul banului Turnea -, de a-i apăra și menține pe magnații și nobilii din districtele Caransebeș și Lugoj „în drepturile și libertățile lor legitime”. De asemenea, noului ban i se cerea să asigure îndeplinirea corectă a actelor de justiție și supravegherea atentă a administrării tuturor veniturilor cuvenite principelui, fără să „se amestece sau să-și vâre mâinile în veniturile fîscului nostru”. La finalul actului de numire urma obișnuita porunca a principelui adresată tuturor dregătorilor și locuitorilor din districtele Caransebeș și Lugoj de a-i da ascultare necondiționată noului ban „în toate treburile obișnuite și îngăduite de lege” și care țineau de atribuțiile sale. Se mai cuvine amintit faptul că Acațiu Barcsay avea să-și preia funcția la foarte scurt timp după numire. La 26 decembrie 1644,

³⁰ Vezi anexa 3.

³¹ Wolfgang Bethlen, *Historia de rebus Transylvanicis*, ed. J. Benkő, tom VI, Sibiu, (1793), Liber XII, 45.

³² Vezi anexa 5. Documentul îi era cunoscut lui Fr. Pesty, *Szörény*, vol. I, 311 și M. Lázár, *op. cit.*, 34.

³³ Vezi în acest sens G. L. Țigău, *op. cit.*, (1998), 231 și M. Lázár, *op. cit.*, 34.

aflat la Dej, principele Rákóczy i-a poruncit protonotarului Gheorghe Gavay să ducă la îndeplinire procedura de punere în dregătorie (*introductio*) a noului ban³⁴. Odată cu aceasta începea capitolul final al băniei Caransebeșului și Lugojului, ale cărei origini trebuie căutate, fără îndoială, în bănia Severinului de mai înainte, amintirea dincolo de vreme a instituției băniei, a banatului, perpetuându-se în denumirea sub care va fi cunoscut din secolul al XVIII-lea teritoriul pe care a ființat în timpul Evului Mediu.

ANEXA

1. 1577 septembrie 13, Alba Iulia - Cristofor Báthory, principele Transilvaniei, îl numește în dregătoria de ban al Caransebeșului și Lugojului pe Toma Turnea.

Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale (Deva), *Colecția de documente. Documente până la 1700*, doc. 95/1577; original pe hârtie; urme ale peceții în ceară roșie.

Nos, Christophorus Batori de Somlyo, waivoda Transsylvaniae et Siculorum comes etc., memoriae commendamus tenore presentium significantes quibus expedit vniversis, quod nos, ad plenum confisi de fide, integritate, industria, animi dexteritate ac rerum gerendarum sufficienti peritia egregii Thome Torny, qui în cunctis rebus et functionibus hactenus fidei sue creditis vtilem operam navavit fidemque et vigilantiam suam erga nos et hoc regnum palam declaravit, eundem igitur Thomam Torny in banum nostrum in civitate et districtu Karansebes ac oppido Lugas pertinentiisque suis vniversis pleno iure, autoritate, facultate et potestate eligendum, nominandum, preficiendum ac functionem banatus durante beneplacito nostro eidem dandam et conferendam duximus, quemadmodum eligimus, nominamus, preficimus damusque et conferimus presentium per vigorem, ita tamen vt ipsa ea que sui sunt officii ratione huiusmodi banatus omnia diligenter et fideliter exequi curet et debeat ac iuxta constitutionem et limitationem nostram in proventibus ac aliis atque aliis solutionibus quomodocunque erogantibus per nos faciendis sese gerat ac accomodet.

Quocirca vobis, vniversis et singulis egregiis, nobiles, castellanis vniversitatie nobilem, item prudentibus, circumspectis iudicibus et iuratis civibus civitatis et districtus

Karansebes ac oppidi et pertinentiis Lugas modernis et futuris, cunctis etiam aliis cuiuscunque status et conditionis hominibus presentium noticiam habituris, harum serie committimus et mandamus firmiter, quatinus vosque tempus infra, vt premissum est beneplaciti nostri, prefatum Thomam Torny pro vero et legitimo bano tenere, habere et recognoscere, illius aut vicesgerentes eius iudicio astare ac eidem in omnibus iustis et legitimis morem gerere, optemperare ac eidem debitam obsequentiam et reverentiam prestare et exhibere modis omnibus debeatis et teneamini. Secus non facturi. Presentibus perlectis, exhibenti restitutis. Datum in civitate Alba Julia, decima tertia die mensis Septembris anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo septimo.

L.S.

Christophorus Bathorj de Somljo ppa.

Emericus Sulyok,

Secretarius, propria

Pe verso: Az Lugassj Bânságrull walo levele Tornj Tamásnak (sec. XVI)

Traducere:

Noi, Cristofor Báthory de Șimleu, voievod al Transilvaniei și comite al secuilor etc., dăm de știre făcând cunoscut prin cuprinsul scrisorii de față tuturor căroră li se cuvine că noi, pe deplin încrezători în credința, cinstea, strădaniile, dibăcia sufletului și cunoașterea suficientă a treburilor care se cuvin duse la îndeplinire vădite de alesul Toma Turnea care, în toate treburile și dregătoriile încredințate până acum credinței sale a îndeplinit o muncă plină de folos și și-a manifestat deschis credința și purtarea sa de grijă față de noi și față de această țară, așadar pe acest Toma Turnea am hotărât să-l alegem, să-l numim, să-l punem în frunte și să-i dăm și conferim – cu drept deplin, cu temeiul autorității, al capacității și al puterii -, anume atâta timp cât ne va fi pe plac, dregătoria de ban, făcându-l ban al nostru în orașul și districtul Caransebeș și târgul Lugoj și toate pertinențele acestuia, după cum îl alegem, îl numim, îl punem în frunte și îi dăm și conferim prin tăria scrisorii de față (dregătoria de ban), anume în așa fel, ca acesta să se îngrijească și să fie dator a îndeplini cu sârguință și credință toate cele ce țin de slujba unui asemenea ban și pentru a se purta și a osteni potrivit cu așezământul și reglementarea noastră în ceea ce privește veniturile, precum și oricari alte obligații de plată pe care le vom rândui în orice chip.

³⁴ A. Beke, *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárott. Történelmi Tár*, (1895), 632, nr. 1503.

De aceea prin cuprinsul scrisorii de față vă însărcinăm și vă poruncim vouă, tuturor și ficcărui, aleșilor, nobililor, castelanilor și obștii nobililor, de asemenea înțelepților și chibzuiților juzi și cetățeni-jurați ai orașului și districtului Caransebeș și ai târgului și pertinențelor Lugoșului, de acum și din viitor, ba chiar tuturor celorlalți oameni, de orice stare sau condiție ar fi, care veți vedea scrisoarea de față, că voi trebuie și sunteți datori ca pe timpul – așa cum s-a spus – cât ne va fi pe plac să-l țineți, să-l aveți și să-l recunoașteți pe amintitul Toma Turnea drept adevărat și legiuit ban, să vă supuneți judecății lui sau ale acelora care îi țin locul, să-i faceți pe voie și să-i dați ascultare în toate treburile drepte și legitime și să-i arătați și manifestați cuvenita ascultare și considerație în orice chip. Altfel să nu se facă. După citirea scrisorii de față, să o restituiți celui care a înfățișat-o. Dată în orașul Alba Iulia, în a treisprezecea zi a lunii septembrie, în anul Domnului o mie cinci sute șaptezeci și șapte.

L. S.

Christofor Báthory de Somlyo ppa.

Emeric Sulyok,

Secretar, propria

Pe verso: Scrisoare pentru Toma Turnea cu privire la banatul Lugoșului (sec. XVI)

2. 1584 ianuarie 3, f.1. - Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, confirmă că Toma Turnea, banul Caransebeșului și Lugoșului, este descărcat de gestiune, depunând în bună ordine bilanțul financiar al cetăților princiare Caransebeș, Lugoș și Jdioara pentru perioada 1 septembrie 1579 – 31 august 1583.

Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale (Deva), *Colecția de documente. Documente până la 1700*, doc.153/1583; original pe hârtie; pecetea timbrată în ceară roșie.

Sigismundus Bathory de Somlyo, vaivoda Transsylvaniae et Sicularum comes etc., recognoscimus per praesentes egregium dominum Thomam Torny, banum nostrum districtuum Karan-Sebes et Lugas, super administratione vniversorum proventuum trium castrorum Karan-Sebes, Lugas et Sidovar à prima die mensis Septembris anni millesimi quingentesimi septuagesimi noni vsque vltimum diem mensis Augusti anni millesimi quingentesimi octuagesimi tertii, annorum nempe quatuor, nobis veram, rectam et sufficientem dedisse rationem, quam nos in omni parte acceptamus, approbamus et pro sufficienti ratione habemus eundemque super ea

quiettum ¹et exp (editum)²(red)dimus harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum in civitate nostra (...) ³, tertia die mensis Ianuarii anno Domini millesimo quingentesimo octuagesimo quarto.

L.S.

Sigismundus Bathori de Somli

Traducere:

Sigismund Báthory de Șimleu, voievod al Transilvaniei și comite al secuilor etc., recunoaștem prin scrisoarea de față că alesul domn Toma Turnea, banul nostru al districtelor Caransebeș și Lugoș, ne-a dat socoteală adevărată, corectă și îndestulătoare cu privire la administrarea tuturor veniturilor celor trei cetăți – Caransebeș, Lugoș și Jdioara – de la prima zi a lunii septembrie a anului o mie cinci sute șaptezeci și nouă până la ultima zi a lunii august a anului o mie cinci sute optzeci și trei, anume pe patru ani, (socoteală) pe care noi o primim, o aprobăm și o considerăm îndestulătoare în toate părțile ei și, prin tăria și mărturia scrisorii noastre de față, îl socotim descărcat și dezlegat. Dată în orașul nostru (...), în a treia zi a lunii ianuarie, în anul Domnului o mie cinci sute optzeci și patru.

L.S.

Sigismund Báthory de Somlyo pr.

3. 1603 noiembrie 7, Voivozi – Generalul Gheorghe Basta, consilier imperial și comandant al armatei imperiale din Transilvania, poruncește comiților, vicecomiților, juzilor nobililor și obștii nobililor din comitatul Severinului, precum și juzilor și juraților orașului Caransebeș și târgului Lugoș, să dea ascultare în toate lui Simon Horváth, pe care l-a numit căpitan suprem (ban) al Caransebeșului și Lugoșului.

Ediție: Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, vol. IV, Budapesta, 1882, nr. 508, p. 232-233.

Georgius Basta, comes in Huzt, liber baro, dominus a Sult, Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis et Catholici Regis Hispaniarum consiliarius bellicus ac eiusdem Caesareae Maiestatis Sacratismae exercitus et regni Transylvaniae generalis capitaneus etc., generosis, egregiis, nobilibus, comitibus, vicecomitibus et iudicibus ac vniversitati nobilium comitatus Zöreniensis, item prudentibus ac circumspectis iudicibus ac iuratis civibus civitatis Caransebes et oppidi Lugos nobis honorandis, salutem et benevolentiam, Mivelhogz mw Horváth

Simonnak, Czjázár Eö Felsege bizonios zámu Rácz vitézinek capitánnyának, attuk az Caransebessi és Lugosi főcapitánságoth, haggiuk és paranczyolliuk autoritate á Sacra Caesarea Maiestate nobis attributa, hogy mindenekben az mi az főcapitánságnak tiztit nézi engedelmesek legyetek és mindenekben ahoz tarczyátok magatokoth. Ha penig valahul valami jóvedelme annak az tisztnek volna, azt is citra ullaam tergiversationem kezében administrálni tartozzatok. Secus non facturi. Presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum ex castis ad possessionem Almazegh positis, die septima mensis Novembris, anno Domini millesimo sexcentesimo tertio.

G. Basta m.p.

Traducere:

Gheorghe Basta, comite de Hust, liber baron, stăpân la Sult, consilier militar al Sacrei Maiestăți Imperiale și Regale și al regelui catolic al Spaniei, precum și căpitan general al armatei aceleași preasacre Maiestăți Imperiale și al Țării Transilvaniei etc., de neam nobililor, aleșilor și nobililor comiți, vicecomiți și juzilor, precum și obștii nobililor din comitatul Severinului, de asemenea chibzuiților și înțelepților, juzilor și cetățenilor jurați ai orașului Caransebeș și ai târbului Lugoj, nouă vrednici de cinste, sănătate și bunăvoință.

Deoarece noi i-am dat lui Simon Horváth, căpitan al unui anumit număr de viteji sârbi ai Înălțimii Sale Împăratul, căpitania supremă a Caransebeșului și Lugojului, rânduim și poruncim în temeiul autorității atribuite nouă de Sacra Maiestate Imperială, ca în tot ceea ce privește dregătoria sa de căpitan suprem să-i fiți ascultători și în toate să depindeți de el, iar orice vă va înfățișa și vă va porunci, voi să vă țineți de toate acestea. Iar dacă în vreun loc ar fi vreun venit pentru acest dregător, și pe acesta sunteți datori să i-l dați fără vreo amânare. Altfel să nu se facă. După citirea scrisorii de față, să o restituiți celui care a înfățișat-o. Dată în tabăra așezată lângă moșia Voivozi, în a șaptea zi a lunii noiembrie, în anul Domnului o mie șase sute trei.

G. Basta m.p.

4. 1607 august 10, Alba Iulia - Sigismund Rákóczy, principele Transilvaniei, îi dăruiește lui Ștefan Vaida din Caransebeș, banul districtelor Caransebeș și Lugoj, o casă din piatră în orașul Lipova, confiscată de la Paul Marokházi, fugit la turci.

Arhiva Națională Maghiară (Magyar Országos Levéltár) Budapesta, F.1: *Erdélyi fejedelmi kancellária*, IV. Liber Regius Sigismundi Rákóczy, fol. 120 r. – v.

Nos Sigismundus Rákóczy etc., memoriae commendamus etc., quod nos, cum ad nonnullorum fidelium dominorum consiliario- rum nostrorum singularem intercessionem nobis propterea factam, tum vero dignum et honorificum habentes respectum praeclare fidei, fidelitatis cumulatissimorumque meritorum fidelis nobis syncere dilecti, generosi Stephani Vayda de Caransebes, districtuum civitatumque Caransebes et Lughas bani, quae ipse a primis adolescentiae suae temporibus partim ad latus procerum et magnatum regni, partim vero in aulis principum servitiis addictus aulicis, deinde vero crescente eiusdem aetate sumptisque maioribus animi pariter et corporis viribus tam in generalibus quam etiam partialibus bellicis expeditionibus quandoque in externis regni finibus contra hostes patriae publicos plerumque larga cum sanguinis suis profusione, intreprido animo indefessoque studio, posthabitis armorum strepitibus et gravibus quibusque obviando periculis contemptis, primum principibus Transilvaniae, praedecessoribus nostris, deinde nobis etiam et praedicto regno nostro Transilvaniae vtiliter et laudabiliter vsque ad praesens tempus iugiter praestitit ac in posterum quoque pari studio et fidelitate se praestiturus velle pollicetur, totalem et integram nostrum domum lapideam in civitate nostra Lippensis, in platea Solymos vca vulgo nuncupata vicinitatibusque domorum egregiorum Joannis Pribek ab vna et Esaie Balogh partibus ab altara, in comitatu Orodien- sis existentem et habitam, quae antea Pauli Marokhazy praefuisset, qui, postquam ad Turcas defecisset, ad nos consequenterque collationem et dispositionem nostram rite et legitime devoluta esse perhibetur, totum item et omne ius regium, si quod in eadem domo etiam aliter qualitercunque existeret et haberetur aut eadem et idem nostram ex quibuscunque causis, viis, modis et rationibus concerneret collationem, simul cum cunctis suis vtilitatibus et pertinenciis quibuslibet, terris scilicet arabilibus etc., sub suis veris metis et anti- quis limitibus existentem, memorato Stephano Vayda ipsiusque haeredibus et posteritatis vniuersis clementer dedimus, donavimus et contulimus, imo damus, donamus et conferimus iure perpetuo et irrevocabiliter tenendam, possidendam pariter et habendam, salvo iure alieno, harum nostrarum etc., quas nos in formam etc. Datum Albae Juliae, die 10 Augusti 1607.

Traducere:

Noi Sigismund Rákóczy etc., dăm de știre etc., că noi, la rugămintea deosebită făcută nouă în această privință de mai mulți credincioși domni consilieri ai noștri, precum și luând seama așa cum se cade și este vrednic de cinste la credința deosebită, la faptele de credință și la nenumăratele slujbe ale credinciosului nostru sincer iubit, a de nobil neam domnului Ștefan Vaida din Caransebeș, banul districtelor și orașelor Caransebeș și Lugoj, pe care acesta le-a adus până acum fără de preget, cu folos și spre laudă încă din anii de început ai tinereții sale, în parte alături de fruntașii și magnații țării, în parte la curtea principilor, când a fost folosit la diferite slujbe de curte, iar mai apoi, după ce a înaintat în vârstă, folosindu-se de puterea cea mai mare a sufletului și, de asemenea, a trupului său atât în expedițiile militare generale cât și în cele parțiale ori de câte ori s-au purtat la hotarele din marginea țării, împotriva dușmanilor cunoscuți ai țării, cu mare și multă vărsare a sângelui său, cu inimă neînfrică și silință neobosită, lăsând de o parte zarva armelor și disprețuind primejdiile care-i stăteau în față, mai întâi principelor Transilvaniei, predecesorilor noștri, iar mai apoi și nouă și zisei țări ale noastre a Transilvaniei, (slujbe) pe care s-a oferit că le va duce și în viitor cu aceeași râvnă și credință, i-am dat, i-am dăruit și i-am hărăzit cu îndurare amintitului Ștefan Vaida, precum și tuturor moștenitorilor și coborâtorilor săi, toată și întreaga noastră casă din piatră, aflată și stăpânită în orașul nostru Lipova și comitatul Arad, pe strada numită Șoimuș în graiul poporului, în vecinătatea caselor aleșilor Ioan Pribeg pe de o parte și Isaia Balog pe de altă parte, (casă) care i-a aparținut mai înainte lui Paul Marokházy, de la care – după ce acesta a plecat la turci – se știe că a ajuns apoi, după rânduială și în chip legiuit, la dreptul nostru de danie și la dispoziția noastră, de asemenea tot și întreg dreptul regesc, dacă ar fi sau am deține vreunul asupra acelei case într-un mod oarecare sau dacă aceasta ar privi dreptul nostru de danie din oarecare cauze, căi, feluri și motive, dimpreună cu toate folosințele și orice fel de pertinențe, anume pământuri de arătură etc., așa cum se află între adevăratele și vechile hotare și margini, după cum o dăm, o dăruim și o hărăzim cu drept veșnic și nestrămutat spre a o ține, stăpâni și, de asemenea, a o avea, fără a fi însă vătămat dreptul altuia, (prin puterea) scrisorii noastre etc., pe care (am dat-o) sub chip de privilegiu etc. Dată la Alba Iulia, în ziua de 10 august 1607.

5. 1644 decembrie 20, Onod Gheorghe Rákóczy I, principele Transilvaniei, îl numește pe Acațiu Barcsay de Bârcea Mare în dregătoria de ban suprem al Caransebeșului și Lugojului.

Arhiva Națională Maghiară (Magyar Országos Levéltár) Budapesta, F.1: *Erdélyi fejedelmi kancellária*, XX. Liber Regius Georgii Rákóczy I., fol. 109 r. – 110 r.

Nos Georgius Rakoci etc., memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod cum nos principibus viris maxime convenire probe sciamus actiones et opera singulorum suorum subinde inspicere, avertere iuxtaque illas qui virtute magis pollere atque de ipsis et patriae plus mereri comperiuntur, eos maioribus etiam honoribus, beneficiis dignitatibusque cumulare ac, si ydem² in mediocri vel etiam in infime sortis mundanae gradu sunt constituti, in altius illico honoris culsen, ex eo, inspicientes ad singula momenta, vitam, mores, singulares necnon praeclara gesta ac fidelium servitiorum merita fidelis nobis szncere dilecti, generosi Acacii Barcsay de Nagy Barcsa, primaris ordinis aulae familiarum nostri, dignum profecto comperimus quam maioribus et quidem virtutibus suis, paribus honoribus, principalis utope munificentiae nostrae singularibus prosequamur testimoniis, is siquidem a primis adolescentiae suae initiis in aula nostra inter cubiculi nostri familiarum ad latum nostrum educatus, laudatis moribus, vitae probatae, singularis sobrietas, sanctimoniis imbutus, a toto suo adolescentiae suae tempore ad praesentem usque diem, in omnibus occasionibus quibus a nobis identidem adhibitus fuit, variis nimirum interventis muneribus, ad vicinarum provinciarum principes, verum etiam gentis Ottomanicae maiores gubernatores et officiales perfunctus, maxime vero in prasenti hac expeditione nostra bellica, quam pro vindicanda restituendave retituendave gentis nostrae charissimae et patriae huius libertate hoc anno praesenti suscepisse coacti fuimus, nonnullarum copiarum nostrarum capitaetus functus munere, in reprimendis hostium iniquis conatibus, profligato ac debellate ad arcem Jeszenjeo inimicorum nostrorum non mediocri peditatu virtutes suas in rebus etiam militaribus, ac singularem in nos constantiam satis superque contestatas reddidit ac in posterum, maturescente in dies aetate ipsius, quin maiora etiam editum sit virtutis ac fidelium obsequiorum specimina, nulli dubitamus. Ut itaque principalis gratiae et munificentiae nostrae erga se haec etiam occasione singularem experiri

posset contestationem, honorem supremi banus districtuum Karansebesiensis et Lugasiensis simul cum slitis illorum proventibus et emolumentis qui buslibet ad eandem functionem de iure et ab antiquo spectatibus et pertinere debendibus eidem Acacio Barcsiai Ivita ipsius gratiose dandum et conferendum esse duximus, ita tamen, ut ipse super officio eodem nobis iuramentum praestare, in devotione et fidelitate nobis praestanda perseverare, iteras et mandata nostra fideliter exequi, contributiones solitas administrari facere, unum quemque magnatum et nobilium districtuum illorum in suis iustis iuribus ac libertatibus conservare et conservari facere ac omnia ea quae sui muneris esse censebuntur fideliter et diligenter peragere, iudicium et iusticiam quibusvis administrare, bonorum nostrorum eorundem districtuum administratoribus in promovendis proventibus ac negotiis nostris auxilio debeat et teneatur, neque in proventus fisci nostri manus suas immittere ac incyere l, prout damus et conferimus praesentibus per vigorem.

Quocirca vobis, vniversis et singulis, generosis, egregiis et nobilibus, vicecomiti, iudicibus nobilium, iuratis assessoribus sedis iudiciariae ac toti universitati nobilium comitatus Zeoreniensis, iudicibus item et iuratis incolisque omnibus et inhabitatoribus oppidorum nostrorum Karansebes et Lugas, cunctis etiam aliis cuiuscunque status, conditionis et praeeminentiae hominibus quorum interest vel intererit, modernis et futuris quoque pro tempore constituendis praesentem notitiam habituris harum serie committimus et mandamus firmiter, quatenus vos quoque a modo deinceps praenotatum fidelem nostrum Acacium Barcsai pro vestro vero et legitimo supremo bano cognoscere eidemque in omnibus consuetis et licitis rebus obedire et obtemperare, iudicia illius oceptare ac omnessolitos proventus atque emolumentum ad eandem functionem et honorem districtuum, de iure et ab antiquo spectantes, administrare administrarique facere modis omnibus debeatis et teneamini. Secus non facturi. Praesentibus perlectis, exhibenti restituti. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras Acacio Barcsai clementer dandas duximus et concedendas. Datum in arce Onodiensi, die 20 Decembris 1644.

G. Rakocy m.ppr.

*Joannes Syalardi
Vicesecretarius m.pr.*

Traducere:

Noi Gheorghe Rákóczy, etc., dăm de știre făcând cunoscut tuturor căroră li se cuvine prin cuprinsul scrisorii de față, că deoarece știm foarte bine că este spre cea mai mare tărie a principilor să cerceteze îndeaproape și să ia aminte din vreme în vreme la faptele și la lucrarea fiecăruia dintre credincioșii săi și, pe potriva acestora, cel care va fi găsit că se remarcă mai mult prin virtute și binemerită mai mult față de patrie, să-l umple chiar cu cele mai mari onoruri, câștiguri și demnități, iar dacă unul ca acela s-ar afla pe o treaptă lumească a stării de mijloc ori chiar pe cea mai de jos, să-l ridice imediat pe culmea unei dregătorii mai înalte. Din acest motiv, cercetând îndeaproape fiecare clipă din viața, purtarea, vrednicia de zi cu zi, precum și faptele strălucite și meritul slujbelor credincioase ale credinciosului nostru nouă sincer iubit, ale de nobil neam domnului Acațiu Barcsay de Bârcea Mare, familiar al curții noastre de pe treapta cea dintâi, pe care l-am aflat vrednic de a fi ridicat atât datorită râvnii strămoșilor săi cât și ale sale, (am hotărât să-l ridicăm) la onoruri asemănătoare, anume din dărnicia noastră princiară, dând curs fiecărei mărturii și având în vedere că acesta, încă din primii ani ai tinereții sale la Curtea noastră, afându-se printre familiarii Cămării noastre, a fost crescut pe lângă noi și s-a umplut cu sfințenia unor purtări laudabile, a unei vieți cinstite și a unei cumpătări deosebite, cu care ne-a fost alături încă din vremea tinereții sale și până în ziua de azi în toate ocaziile în care l-am folosit, anume atunci când au trebuit să fie trimise daruri la principii din provinciile învecinate, dar mai cu seamă la conucătorii și dregătorii de frunte ai neamului otomanilor și mai ales în expediția noastră militară de acum, pe care am fost siliți să o pornim în acest an pentru a răzbuna și restabili libertatea neamului nostru preaiubit și a acestei patrii, fiind dăruit cu funcția de căpitan al unor oști ale noastre, cu care a respins încercările dăunătoare ale dușmanilor, nimicind și învingând la cetatea Jeszenyo (azi Jesenice, în Republica Cehia-C.F.) o mulțime deloc neînsemnată dintre pedestrașii inamicilor noștri, și s-a ilustrat prin bărbăția sa în treburi militare și prin statornicia deosebită a inimii sale față de noi, pe care le-a dovedit cu vârf și îndesat, și nu ne îndoim defel că, odată cu sporirea în vârstă, le va arăta și în viitor mai mult, ca niște pilde ale vredniciei și slujbelor credincioase.

Prin urmare, ca să poată afla chiar cu acest prilej deosebit manifestarea milostiviei și

**ERGÄNZUNGEN UND
RICHTIGSTELLUNGEN ZUR
GESCHICHTE DER BANE VON
KARANSEBESCH UND LUGOSCH
(16-17. JH)**

Zusammenfassung

dărnicii noastre princare față de el, am hotărât cu milostivire să-i dăm, să-i dăruim și să-i hărăzim, după cum îi dăm și hărăzim prin puterea scrisorii de față, pe timp cât va trăi, acestui Acațiu Barcsay dregătorul de ban suprem al districtelor Caransebeș și Lugoj împreună cu oricari venituri și vămi de moară obișnuite ale acestora, care privesc și trebuie să țină de drept și din vechime de acea dregătorie, anume în așa fel, ca el să trebuie și să fie dator să ne presteze jurământul de credință pentru acea dregătorie, să stăruiască în devoțiunea și credința pe care trebuie să ni le dovedească, să ducă la îndeplinire cu credință scrisorile și poruncile noastre, să asigure administrarea dărilor obișnuite, să păstreze și să fie păstrat fiecare dintre magnații și nobilii acelor districte în drepturile și libertățile lor legitime și să îndeplinească cu credință și stăruință tot ceea ce se socotește ține de îndatoririle sale, să împlinescă oricui judecata și dreptatea, să fie spre ajutor administratorilor bunurilor noastre din aceleași districte întru propășirea veniturilor și treburilor noastre și nici să nu se amestece sau să-și vâre mâinile în veniturile fiscului nostru.

De aceea, prin cuprinsul scrisorii de față vă punem în vedere și vă poruncim cu tărie vouă, tuturor și fiecăruia, celor de nobil neam, aleșilor și nobililor, ascensorilor-jurați ai scaunului de judecată și întregii obști a nobililor din comitatul Severinului, de asemenea juzilor și juraților și tuturor locuitorilor și localnicilor din târgurile noastre Caransebeș și Lugoj, ba chiar și tuturor celorlalți oameni de orice stare, condiție și treaptă ar fi, care se află acum sau care vor fi în viitor, de acum și care vor fi rânduți în curgerea vremii și care vor vedea scrisoarea de față, ca de acum înainte voi să-l cunoașteți pe amintitul credincios al nostru Acațiu Barcsay drept adevăratul și legitimul vostru ban suprem și sunteți obligați și datori să-i dați ascultare și să i vă supuneți în toate treburile obișnuite și îngăduite de lege, să primiți judecățile acestuia și să împliniți și să faceți să fie împlinite toate veniturile și câștigurile care privesc de drept și din vechime acea dregătorie și slujbă a districtelor. Altfel să nu se facă. După citirea scrisorii de față, să o restituiți celui care a înfățișat-o. Spre amintirea și tăria veșnică a acestui lucru am hotărât să dăm și să hărăzim cu milostivire scrisoarea noastră de față amintitului Acațiu Barcsay. Dată în cetatea noastră Onod, în a 20-a zi a lui decembrie 1644.

G. Rákóczy *m.ppr.*

*Ioan Szalárdi,
Vicesecretar m.ppr.*

Aufgrund bis z.Z. völlig unbekannter oder wenig berücksichtigter Archivunterlagen werden hauptsächlich drei noch kaum erforschte Fragen aus der Geschichte der Bane von Karansebesch und Lugosch in ein neues Licht gerückt: ihre Ernennungsurkunden, Veränderungen ihrer Besitzumsverhältnisse vor und nach der Ernennung zum Banu, Richtigstellungen über ihre Ernennung bzw. Ausscheiden aus dem Amt. So darf festgestellt werden, dass die am 13. September 1577 für den Banu Thomas Thorny/Thornyai (Turnea) ausgestellte siebenbürgische Fürstenurkunde ihm das Amt nur *durante beneplacito nostro* verlieh. Im Fall des letzten Banu von Karansebesch und Lugosch, Achatius Barcsay (1644-1658), betonte die Ernennungsurkunde, dass ihm die Würde *vita ipsius durante* aufgetragen wurde. Beim Banu Simon Horváth (besser bekannt unter den Namen Simon Lodi von Trogir), einem dalmatinischen Condottiere, der sich in Diensten des damals (1603) in Siebenbürgen waltenden Habsburgerfeldherrn Georg Basta befand, wird über dessen Amtszeit kein Wort verloren. Während die Ernennungsurkunde von Thomas Thorny hinsichtlich dessen Verdienste ziemlich wortkarg ist, und sich die des Simon Lodi diese gänzlich erspart, ist jene von Georg Rákóczy I. für Acatius Barcsay ausgestellte ein wahres Panegyrikon des Beschenkten. Auch soll hervorgehoben werden, dass im Fall von Thomas Thorny besonders seine Pflichten hinsichtlich einer redlichen Verwaltung der fürstlichen Einkünfte betont wurden, während bei Acatius Barcsay sowohl seine eigenen Pfründe wie auch seine öffentliche Aufgaben als Banu eine viel weitläufigere Berücksichtigung fanden. Bemerkt sei noch, dass eine bis dahin u. E. hoch geschätzte Meinung der Historiker, nämlich die siebenbürgischen Fürsten hätten bei der Ernennung des Banu von Karansebesch und Lugosch den Forderungen und Wünschen des Lokaladels Rechnung getragen, weiterhin nicht mehr fest behauptet werden kann. Wenn schon manche der Bane von Karansebesch und Lugosch die dortige Gegend ihre Heimat nennen durften, so war ihre Amtszeit in der Regel sehr

kurz, mit der Ausnahme von Gregorius Bethlen von Iktar (1560-1566), Grossonkel des zukünftigen siebenbürgischen Fürsten Gabriel Bethlen, und des schon erwähnten Thomas Thorny (1577-1587). Andererseits verzeichneten die aus dem benachbarten Hunyader Komitat stammenden Bane Paul Nagy von Deva (1617-1644) und Acatius Barcsay von Nagy Bárcsa (1644-1658), der zukünftige siebenbürgische Fürst, die längsten Amtszeiten. Nicht unerwähnt soll auch die Tatsache bleiben, dass viele der künftigen Bane über kürzere oder längere Zeit beim Fürstenhof treue Dienste als *familiares*, manchmal sogar als Befehlshaber der fürstlichen Leibwache geleistet hatten. Dafür wurden sie sowohl vor als auch nach der Ernennung zum Banu mit verschiedenen Schenkungen seitens des Fürsten bedacht. In der Regel waren es ganze Güter oder Teile deren, die sich vorwiegend im Albenser, Koloscher oder Hunyader Komitat befanden und die dem Fürsten infolge von Hochverrat (*nota infidelitatis*) oder Aussterben ihrer Besitzer ohne Nachkommen (*ob defectum seminis*) zugefallen waren. Auch sind uns Schenkungen bekannt, die als Pfand der vom Fürsten vom jeweiligen Banu geliehenen Geldsummen galten.

Abschliessend sei bemerkt, dass Thomas Thorny seine Amtszeit als Banu nicht, wie bis z.Z. angenommen, im Februar 1585 abgeschlossen hat, sondern am Weihnachtstag des Jahres 1587, wie es einer zeitgenössischen Aufzeichnung zu entnehmen ist, aus dem Leben geschieden ist.